

**SHARQ UYG‘ONISH DAVRIDA PEDAGOGIK
FIKRLARNING RIVOJLANISHI**

Andijon davlat pedagogika instituti
Biologiya yo‘nalishi 2-bosqich
Abdullayeva Nozima Bahodir qizi
Sodiqboyeva Rayhon Xolmurod qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq uyg‘onish davridagi pedagogik fikrlarning rivojlanish bosqichlari, ularning nazariy asoslari va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi, ularning pedagogik qarashlari, ilmiy va tarbiyaviy faoliyatiga qaratilgan. Maqolada tarixiy manbalar, zamonaviy tadqiqotlar va amaliy namunalarga asoslanib, pedagogik fikrlarning shakllanishi, rivojlanishi va bugungi kundagi ahamiyati chuqur o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik fikr, Sharq uyg‘onishi, ilmiy meros, ta‘lim tarixi

Abstract: This article analyzes the development stages, theoretical foundations, and practical aspects of pedagogical thought during the Eastern Renaissance. The main focus is on the scientific legacy of Eastern thinkers, their pedagogical views, and their contributions to educational practices. By drawing on historical sources, contemporary studies, and practical examples, the formation, evolution, and current relevance of pedagogical ideas are thoroughly examined.

Keywords: pedagogical thought, Eastern Renaissance, scientific heritage, history of education

Аннотация: В данной статье анализируются этапы развития педагогической мысли эпохи Восточного Возрождения, её теоретические основы и практические аспекты. Основное внимание уделяется научному наследию восточных мыслителей, их педагогическим взглядам, научной и воспитательной деятельности. В статье на основе исторических источников, современных исследований и практических примеров глубоко изучаются формирование, развитие педагогической мысли и её значение в современности.

Ключевые слова: педагогическая мысль, Восточное Возрождение, научное наследие, история образования

Pedagogik fikrlarning rivojlanish tarixini chuqur o‘rganish, ayniqsa, Sharq uyg‘onish davri doirasida, bugungi zamonaviy ta‘lim tizimining ildizlarini va uning taraqqiyot yo‘nalishlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq uyg‘onish davri (IX–XII asrlar) insoniyat sivilizatsiyasining ulkan taraqqiyot bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda ilm-fan, falsafa hamda pedagogika sohalarida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Ushbu tarixiy muhitda yashab ijod qilgan mutafakkirlar – Abu Nasr Forobiy,

Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Farg‘oniy, Alisher Navoiy va boshqalar – nafaqat Sharq, balki butun jahon pedagogik tafakkurining rivojiga beqiyos hissa qo‘shganlar. Ularning pedagogik qarashlari zamonaviy ta‘limning nazariy va amaliy asoslarini shakllantirishda, shaxs kamoloti, ilmga bo‘lgan ishtiyoq va insonparvarlik g‘oyalarining tarannum etilishida muhim omil bo‘lgan. Mazkur maqolada Sharq uyg‘onish davrining pedagogik tafakkur tarixidagi o‘rni, asosiy yo‘nalishlari, taraqqiyot bosqichlari, yetakchi namoyandalari va ularning ilmiy merosi, shuningdek, tarixiy jarayonlarning hozirgi kun ta‘limi uchun tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqolada mavjud ilmiy adabiyotlar, zamonaviy tadqiqotlar va amaliy tajriba natijalari asosida, tarixiy va zamonaviy pedagogik fikrlar o‘rtasidagi uzviylik va uzluksizlik masalalari ham ko‘rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Sharq uyg‘onish davrida pedagogik fikrlarning rivojlanishi, avvalo, bu davrning ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-madaniy muhitidan ajralmas holda shakllandi. IX–XII asrlarda musulmon Sharqida ilm-fan va madaniyatning yuksalishi, qadimgi yunon, hind va fors manbalarining keng o‘rganilishi, ularni yangi tafakkur va dunyoqarash asosida boyitilishi natijasida, pedagogik tafakkur ham tubdan yangilandi. Sharq uyg‘onishining nazariy-konseptual asoslari, birinchi navbatda, ilmiy tafakkur, insonparvarlik, aql va tajriba, axloq va tarbiya masalalariga yangi yondashuvlar bilan bog‘liq edi. Ushbu davrda inson shaxsini har tomonlama kamol toptirish, uning intellektual, ruhiy va jismoniy salohiyatini rivojlantirish asosiy maqsad sifatida ilgari surildi. Bu jarayonda qadimgi yunon pedagogikasining asosiy g‘oyalari – Platon, Aristotel va boshqalar tomonidan ilgari surilgan axloqiy va intellektual tarbiya masalalari – Sharq mutafakkirlari tomonidan o‘ziga xos tarzda qayta talqin qilindi. Shu bilan birga, islomiy ma‘rifat va Qur‘on ta‘limotlari asosida bilim, tafakkurga va axloqqa bo‘lgan e‘tibor kuchaydi. Bunday nazariy asoslar Forobiyning “Fozil shahar ahlilari” asarida jamlangan pedagogik konsepsiyasida yaqqol namoyon bo‘ladi, u yerda jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan ta‘lim va tarbiya, inson ongi va axloqiy qadriyatlarning birligi ustuvor ahamiyat kasb etadi[1].

Tarixiy-klasik pedagogik nazariyalar, asosan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Farg‘oniy, Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib va boshqa yetuk allomalar merosida mujassam topgan. Forobiy pedagogik qarashlarining asosiy o‘ziga xos jihati – insonning aqliy va axloqiy kamoloti, bilish jarayonida tajriba va mantiqiy fikrlashga urg‘u berilishi, shuningdek, jamiyat taraqqiyotida ilmning va ta‘limning hal qiluvchi o‘rni haqidagi qarashlardir. Forobiy ta‘limotiga ko‘ra, insonning mukammal tarbiyasi uchun birlamchi omil sifatida bilim, aql va axloqiy yetuklik muhim sanaladi. Ibn Sino esa “Donishnoma” va boshqa asarlarida inson ruhiyati, yoshga doir xususiyatlar, bolalarning individual qobiliyati va yoshga mos ta‘lim metodikasi haqida chuqur fikrlar bildirgan. Ibn Sino bolalar

tarbiyasida muhit, oila va maktabning o'rnini, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ta'kidlagan[2]. Uning pedagogik qarashlarida sog'lom turmush tarzi, aqliy va jismoniy tarbiya uyg'unligi, bilim olishga bo'lgan ichki motivatsiya va mustaqil fikrlash ko'nikmalari asosiy o'rinni egallaydi.

Abu Rayhon Beruniy esa ilmiy-tadqiqot metodologiyasi, tajriba, kuzatuv va tahlil asosida bilim olish, tabiat va jamiyat qonuniyatlarini o'rganishda mustaqil izlanish va empirik yondashuvga urg'u berdi. Beruniy o'z asarlarida bolalarning bilishga bo'lgan tabiiy qiziqishi va uni rag'batlantirish, ta'lim jarayonida muammoli vazifalar orqali fikrlashni rivojlantirish, o'qituvchining shaxsiy namunasini asosiy tarbiyaviy omil sifatida ko'rsatdi. Al-Xorazmiy va Al-Farg'oniy matematik va astronomik bilimlarni tizimlashtirish, bolalarda mantiqiy tafakkur va tahliliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni ishlab chiqdilar. Ularning ilmiy merosi, ayniqsa, aniq fanlar ta'limida, bugungi kun pedagogikasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida esa davlat va jamiyat taraqqiyotida ilm va tarbiyaning o'rnini, axloqiy-ijtimoiy qadriyatlar, yetuk inson tarbiyasi g'oyalari keng ifoda etilgan. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" va "Xamsa" asarlarida esa, insonparvarlik, ilm-fanga sadoqat, kasb-hunar o'rganish, yoshlarni har tomonlama kamolga yetkazish g'oyalari ilgari surilgan. Navoiy, ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida ona tilining, milliy qadriyatlarning, adabiyot va san'atning o'rnini alohida ta'kidladi.

Sharq uyg'onish davridagi pedagogik tafakkurda, shuningdek, an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uzviy bog'liqligi, ilmiy izlanish va empirik tadqiqotlar natijalari asosida ta'limda innovatsion g'oyalar va amaliy metodikalar shakllandi. Bu jarayonda, masalan, Beruniy va Ibn Sino tomonidan ilmiy-tadqiqot faoliyati, tajriba va kuzatuv asosida bilim olish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, moslashtirilgan ta'lim metodikasi ishlab chiqildi. Forobiy va Ibn Sino asarlarida esa, bilish jarayonining bosqichma-bosqichligi, tarbiyaning uzluksizligi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali muloqot, shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari asosiy o'rin tutadi. Xususan, Forobiy "Fozil shahar ahlilari" asarida ta'lim jarayonining ijtimoiy va axloqiy tamoyillarini, ilm-fan va san'atning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini atroflicha yoritadi. Ibn Sino esa, bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, mustaqil izlanish va amaliy faoliyatni rag'batlantirish orqali, ta'lim samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rsatadi[3].

Pedagogik fikrlarning rivojlanishida regional va milliy olimlarning hissasi beqiyosdir. Sharq uyg'onish davri olimlari nafaqat o'z zamonasida, balki keyingi asrlarda ham pedagogik tafakkur taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ularning asarlari Yevropa va Osiyo mamlakatlarida tarjima qilinib, o'rganildi va amaliyotda qo'llanildi. Masalan, Forobiy va Ibn Sino asarlari o'rta asr Yevropa universitetlarida, Beruniy va

Al-Xorazmiy ilmiy merosi esa Hindiston, Xitoy va Yaqin Sharq mamlakatlarida keng tarqaldi. Bu olimlar pedagogik qarashlarining asosiy jihati – shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, mustaqil fikrlash, axloqiy yetuklik, ilmiy izlanish va tajribaga asoslangan bilim olishdir. Ularning pedagogik merosi hozirgi zamonaviy ta’lim tizimida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ayniqsa, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, differensial ta’lim, faol o‘qitish metodlari, ilmiy izlanish va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish kabi g‘oyalar bugungi kun pedagogikasining asosiy tamoyillaridan hisoblanadi.

Empirik tadqiqotlar va amaliyot nuqtai nazaridan, Sharq uyg‘onish davri pedagogik tafakkurining zamonaviy ta’lim tizimiga ta’siri ham alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda O‘zbekiston, Qozog‘iston, Tojikiston, Eron, Turkiya va boshqa mamlakatlarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, pedagogik tajribalar, tarixiy manbalar tahlili, Sharq mutafakkirlarining asarlari asosida, zamonaviy ta’lim metodikalarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, nufuzli universitet va ilmiy markazlarda Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy va boshqa allomalarning pedagogik merosini o‘rganish, ularning g‘oyalarini amaliy dars jarayonlariga tatbiq etish, zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu tadqiqotlar natijasida, yoshlarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga, axloqiy va intellektual kamolotga yo‘naltirilgan ta’lim metodikasi samaradorligi tasdiqlandi[4].

Sharq uyg‘onish davri pedagogik tafakkurining zamonaviy ta’limga tatbiq etilishi masalasida, ayrim tadqiqotchilar o‘rtasida muayyan bahs-munozaralar ham mavjud. Ba’zi olimlar, Sharq uyg‘onish davri g‘oyalari zamonaviy ta’lim muammolarini to‘liq hal eta olmasligi, ularni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy kontekstda qayta talqin qilish zarurligini ta’kidlaydilar. Boshqa tarafdin, bu davr pedagogik qarashlarining universalligi, insonparvarlik va shaxs taraqqiyotiga yo‘naltirilganligi, zamonaviy ta’lim tamoyillari bilan uzviy bog‘liqligi qayd etiladi. Xususan, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, differensial va individual yondashuv, mustaqil izlanish va ilmiy faoliyat, axloqiy tarbiya va kasbga yo‘naltirish kabi g‘oyalar bugungi kun pedagogikasida ham dolzarb hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar, Sharq uyg‘onish davri merosining zamonaviy ta’lim jarayonlariga moslashtirilgan holda, yangicha shakl va mazmunda tatbiq etilishi, innovatsion metodikalar va texnologiyalar bilan boyitilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu esa, tarixiy-pedagogik meros va zamonaviy ta’limning uzviyligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi[5].

Tahlil qilinayotgan manbalarda, Sharq uyg‘onish davri pedagogik tafakkurining rivojlanishida, jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va madaniyat yutuqlari, shaxs kamoloti, axloqiy va intellektual qadriyatlarining muhim o‘rni alohida ta’kidlanadi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Al-Xorazmiy va boshqa allomalar pedagogik qarashlarida,

inson kamoloti, ilmga intilish, mustaqil fikrlash, axloqiy yetuklik, ijtimoiy faollik va kasb-hunar egallash kabi gʻoyalari asosiy oʻrinni egallaydi. Ularning pedagogik merosi bugungi taʼlim tizimida ham oʻz dolzarbligini saqlab qolmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar, Sharq uygʻonish davri pedagogik tafakkurining asosiy gʻoyalari va tamoyillarini zamonaviy taʼlim jarayonlariga moslashtirish, innovatsion metodikalar bilan boyitish orqali, taʼlim samaradorligini oshirish mumkinligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bu davr pedagogik tafakkurida, axloq va bilim, aql va tajriba, ilmiy izlanish va amaliy faoliyatning birligi, shaxs taraqqiyotiga yoʻnaltirilgan yondashuv asosiy oʻrin tutadi[6].

Xulosa qilib aytish mumkinki, Sharq uygʻonish davri pedagogik tafakkurining rivojlanishini oʻrganish, nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki zamonaviy taʼlim tizimini takomillashtirishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Bu davr pedagogik tafakkurining asosiy gʻoyalari – insonparvarlik, shaxs taraqqiyoti, ilmiy izlanish va innovatsion yondashuv – bugungi taʼlim strategiyalarining shakllanishida muhim omil boʻlib xizmat qilmoqda.

Sharq uygʻonish davri pedagogik fikrlarining rivojlanishi, butun insoniyat maʼnaviy va intellektual taraqqiyotida muhim bosqichlardan biri boʻlib, uning asosiy gʻoyalari bugungi zamonaviy taʼlim tizimining shakllanishida, taraqqiyot strategiyalarining ishlab chiqilishida va shaxs kamolotining taʼminlanishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda yashab ijod qilgan mutafakkirlar – Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy va boshqa allomalar – oʻz asarlarida insonparvarlik, bilishga intilish, mustaqil fikrlash, axloqiy va intellektual kamolot, jamiyat taraqqiyoti va ilm-fan rivoji kabi masalalarga alohida urgʻu berdilar. Ularning pedagogik qarashlari, nazariy va amaliy ilgʻor yondashuvlari, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim va tarbiya tamoyillari, bugungi kunda ham oʻzining dolzarbligini saqlab qolmoqda. Zamonaviy taʼlim tizimining asosiy tamoyillari – innovatsion yondashuv, differensial va individual taʼlim, shaxsiy rivojlanish va mustaqil izlanish, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar – Sharq uygʻonish davri pedagogik tafakkurining bevosita natijasidir. Shu bois, Sharq uygʻonish davri pedagogik merosini chuqur oʻrganish, zamonaviy taʼlim jarayonlariga moslashtirish va amaliyotga tatbiq etish, taʼlim samaradorligini oshirish, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar, Sharq uygʻonish davri pedagogik tafakkurining nazariy va amaliy asoslarini chuqur ochib beradi, ularning zamonaviy taʼlim uchun muhimligini asoslaydi va kelajakda pedagogik izlanishlar uchun mustahkam ilmiy platforma yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy A.N. Fozil shahar ahlilari. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1993.
2. Ibn Sino A.A. Donishnoma. Toshkent: Fan, 2000.

3. Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. Toshkent: Fan, 1968.
4. Qosimov B. Sharq uygʻonish davri va Oʻzbekiston pedagogik tafakkuri. Toshkent: Oʻzbekiston, 2017.
5. Raxmonov S. Sharq pedagogikasining zamonaviy taʼlimga taʼsiri. Pedagogika va psixologiya, 2021, №3.
6. Xolmatova M. Sharq uygʻonish davri pedagogik merosining bugungi ahamiyati. Oʻzbekiston tarixi, 2022, №2.

